

Prof.dr.mr. J. Brugman⁰

De Islamitische Wet - de *shari'a* - bevat zoals bekend regels voor het gehele leven van de Moslim en voor de gemeenschap waarin hij leeft. De rechtsgeleerde boeken - de *fiqh*-boeken - waarin dit recht wordt beschreven regelen niet alleen voor in onze ogen typisch religieuze zaken, zoals rituele reinheid, gebed, vasten en bedevaart, maar ook zaken van familierecht, erfrecht, contractenrecht, strafrecht, en andere onderwerpen die in het Westen niet, of niet meer, als van religieuze aard worden beschouwd. En het gehele leven bevat nog meer dan religieuze en juridische zaken, en zelfs over dat meerdere laten de Islamitische rechtsgeleerden - en zij zijn het die het recht maken, althans vinden - zich uit, ook over bijvoorbeeld paardenrennen en schietwedstrijden. Nog een voorbeeld: is het geoorloofd om de hand van een "vreemde" vrouw aan te raken, haar dus een hand te geven? Neen, zegt een van de bekendste Hanafitische rechtsboeken, de *Hidâyah*, zelfs niet als zo'n aanraking niet gepaard gaat met hartstocht¹. Behalve dan weer, zegt de commentator op deze tekst, als man of vrouw zo oud zijn dat er geen sprake meer is van hartstocht. Dat dit niet geheel grauwe theorie is bleek toen de nieuw benoemde Iraanse ambassadeur enige jaren geleden te kennen gaf dat hij bij de aanbidding van zijn geloofsbriefven Hare Majesteit in geen geval een hand zou kunnen geven omdat zijn godsdienst hem dat verbod. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken belde mij toen op om te vragen hoe dat zat. Was dat serieus? Ja dat was het, want het staat in de *Hidâyah*. Maar aan de andere kant ook weer niet zo serieus dat alle andere Moslimse ambassadeurs dat verbod niet rustig naast zich neer konden leggen. Ik weet niet welke oplossing de diplomaten voor deze penibele kwestie hebben gevonden.

Het is dus niet verwonderlijk dat de Islamitische rechtsboeken ook regels geven voor de wijze waarop de gelovige mannen en vrouwen zich moeten kleden. Levensovertuigingen worden trouwens heel vaak door kleding uitgedrukt. Ik denk dat men bijna aan iemands kleren kan zien hoe hij stemt, rechts of links. Bij godsdienstige overtuigingen hangen die voorschriften vaak rechtstreeks samen met de opvattingen over seks en erotiek van zo'n godsdienst of zo'n godsdienstige beweging. Dat zien we

---

⁰ J. Brugman is emeritus hoogleraar Arabisch.

¹ Charles Hamilton, *The Hedaya or Guide, a Commentary on the Mussulman Laws* (1870), herdruk Lahore z.j., p. 609.

heel duidelijk bij sommige Christelijke kerken. Ook in de Islam is die samenhang, zoals we nog zullen zien, heel sterk.

Wie de kledingvoorschriften van de Islamitische Wet beschrijft moet overigens steeds bedenken dat het opvallende van de ontwikkelingen van de laatste honderd jaar in de Islamitische wereld niet zozeer is dat de Moslims zich nog van ons in kleding onderscheiden maar dat zij er op zo'n grote schaal toe over zijn gegaan onze kleren te dragen. Honderd jaar geleden al werden in het Ottomaanse Turkse rijk het Europese colbert en de Europese pantalon - om even de kleermakerstermen te gebruiken - op grote schaal overgenomen, een verschijnsel dat waarschijnlijk begonnen is na de modernisering van het Ottomaanse leger, toen Westerse uniformen werden ingevoerd. Toen ik in de vijftiger en zestiger jaren in Egypte woonde werd ik mij er langzaam van bewust dat een Moslim die Europese kleren droeg niet alleen geen vrijdenker behoefde te zijn, maar zelfs streng en ouderwets gelovig kon zijn. Europese kleren hadden hier met overtuigingen weinig te maken en waren meer typisch voor een bepaald welstandsniveau, waarbij voor stad en platteland verschillende normen golden. Sheikhen, met kaftans en tulbanden, zijn nog steeds niet typerend voor het Islamitisch fundamentalisme dat nu zo de aandacht trekt.

Die verwestering van de kleren in de wereld van de Islam - natuurlijk nog niet overal maar wel steeds meer - is te opvallender omdat in de vroege Islam nu juist zo'n grote nadruk gelegd werd op de wenselijkheid, ja zelfs in zekere zin de plicht om zich in kleding en aanverwante zaken - haardracht bijvoorbeeld - te onderscheiden van de ongelovigen. "Weest verschillend van de ongelovigen" (*khâlifû al-mushrikîn*) of ook wel "Weest verschillend van de Lieden van het Boek" (*khâlifû ahl al-kitâb*, nl. de Joden en de Christenen) heeft de Profeet volgens gezaghebbende traditieverzamelingen zijn aanhangers voorgehouden². Belangrijk in dit verband is geweest de uitspraak van de Profeet "Wie gelijk wordt aan lieden is één van hen" (*man tashabbah biqawm fahuwa minhum*), dus, in zijn scherpste vorm wie zich kleedt als de ongelovigen is zelf een ongelovige, een afvallige dus³. Deze traditie is dan ook gebruikt als argument *contra* bij de discussies over het dragen van de hoed, die in Egypte heel wat pennen in beweging heeft gebracht sinds 1903⁴. Toen had de beroemde sheikh Mohammed 'Abduh, *muftî* van Egypte, in zijn "Transvaal-fetwa" (een advies aan een Moslim uit Transvaal) geantwoord dat het dragen van de hoed niet wees op ongelooft, en zelfs niet afkeurenswaard was als sprake was van noodzaak of als er een belang

mee gemoeid was. Dit advies wakte veel schandaal en oppositie. De discussie is sindsdien nog enkele malen opgelaaid (bij mijn weten de laatste keer in 1952 toen de Azhar zich nog tegen het vermaledijde kledingstuk uitsprak)⁵. Maar de hoed is inderdaad nergens behalve in Turkije gebruikelijk geworden.

Dezelfde ijver om vooral de verschillen in uiterlijke tooi met de andere godsdiensten te benadrukken blijkt ook omgekeerd uit de voorschriften in de Islamitische wet in het verleden aan de niet-Islamitische minderheden in de wereld van de Islam om zich in kleding te onderscheiden. Dat kwam vaak neer op het voorschrift een gordel (*zunnâr*) en een lap van een bepaalde kleur (*ghiyâr*) te dragen. Daar was natuurlijk ook een opzet van vernedering bij aanwezig en de Koran schrijft trouwens voor dat de minderheden het hun opgelegde hoofdgeld "in nederigheid" (*'an yadin wahum sâghirûn*) moeten betalen⁶. Maar het element van onderscheid - een onderscheid dat de gelovigen van hun kant zelf ook moesten maken - was er ook. Overigens is de weigering van Moslims die het Europese kostuum waren gaan overnemen om een das te dragen wel verklaard uit het feit dat die das te veel leek op de lap die Christenen en Joden moesten dragen⁷.

Kledingvoorschriften in algemene zin - dus afgezien van de voorschriften die bepaalde cultische handelingen betreffen, zoals het gebed en de bedevaart - zijn er in de Islamitische Wet maar weinig. Het voornaamste verbod, dat in alle rechtsboeken uitvoerig wordt behandeld, is dat van het dragen van zijde door mannen. Het is een ascetisch voorschrift want dat de stof zijde op zich zelf niet verkeerd is blijkt uit verscheidene Koranverzen waar de gelovigen wordt medegedeeld dat zij in het Paradijs zijden kleren zullen dragen⁸. De casuïstiek is hier uitgebreid⁹: de geleerden behandelen graag grensgevallen, zoals stoffen die slechts gedeeltelijk uit zijde bestaan (bijvoorbeeld *khazz*: zijde en wol)¹⁰ of wat te denken van het zitten op zijden kussens of kleden. Ook mogen mannen geen stoffen dragen waarin goud- of zilverdraad verwerkt is, een regel die afgeleid wordt van het verbod om sieraden van goud of zilver te dragen (zegelringen zijn hiervan uitgezonderd, kennelijk omdat zij als gebruiksvoorwerpen werden beschouwd).

De rechtsgeleerden behandelen ook het dragen van bepaalde kleuren - ook

2 Concordance et Indices de la Tradition Musulmane, s.v. khâlifû.

3 Abû Dâwûd, *Sunan*, 31 (Libâs). nr. 4.

4 Charles Adams, *Muhammad 'Abduh and the Transvaal Fatwâ*, in: The Macdonald Presentation Volume, Princeton 1933, pp. 13-29; Marius Canard, *Coiffure européenne et Islam*, in: *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales* 8 (1949-50), p. 205.

5 Magallat al-Azhar 24 (1952), pp. 228 e.v.

6 S. 9, 29.

7 Th.W. Juynboll, *Handleiding tot de Kennis van de Mohammedaansche Wet*, p. 356.

8 S. 22, 23; 53, 33; 76, 12.

9 Bijv. Ibn 'Abdîn, *Hâshiyah*, V, pp. 232 e.v.

10 Voor zijde zie Encyclopaedia of Islâm, s.v. harîr; A.J. Wensinck, *A Handbook of Early Muhammadan Tradition*, s.v. clothes; voor gouddraad o.a. Ibn Qudâmah, *Mughnî*, I, p. 342.

hier weer alleen in het geval van mannen. Geel en rood bijvoorbeeld werden als te opzichtig beschouwd. Strikt verboden zijn deze kleuren voorzover mij bekend eigenlijk niet. Zij gelden als afkeurenswaard (*makrûh*), wat echter een erkende juridische categorie voor rechtshandelingen is en niet zo maar een persoonlijke opinie van een willekeurig rechtsgeleerde. Aan de andere kant worden wit en zwart voor mannen soms aanbevolen. Kennelijk golden deze kleuren voor de *faqîh's* als voldoende ascetisch en ingetogen. Ook hier een verschijnsel dat in het Christendom niet onbekend is, zeker wat het zwart betreft¹¹.

De andere kledingvoorschriften worden in de rechtsboeken meestal behandeld in de hoofdstukken over het gebed, de *ṣalâh*. Dit gebed is dan ook, zoals bekend, iets anders, en vooral meer, dan wat in het Christendom eronder wordt verstaan. Het is in de Islam een reeks van bewegingen en lichaamshoudingen, zoals staan, buigen, zitten, en zich prosterner (dat wil zeggen knielen met het voorhoofd op de grond). De voorschriften zijn er vooral op gericht dat de gelovige zich tijdens die bewegingen niet "bloot geeft", in letterlijke zin. De *'awrah*, zeggen de geleerden, mag niet zichtbaar zijn. *'Aurah*, een woord dat ook wel vertaald wordt met pudendum of schaamdeel, heeft in de rechtsboeken een ruimere betekenis gekregen en betekent daar het gedeelte van het lichaam dat niet door vreemden gezien mag worden. Zij wordt voor mannen en vrouwen verschillend gedefinieerd. Bij mannen is het het gedeelte dat ligt tussen de navel en de knieën. Men kan zich inderdaad goed voorstellen dat dat tijdens de bewegingen waaruit de *ṣalâh* bestaat gemakkelijk zichtbaar wordt, met name de dijen. De kleding moet erop gericht zijn dat te vermijden. De casuïstiek die hierbij in de rechtsboeken wordt bedreven is uitgebreid. Men vindt er een uitvoerige analyse van vragen zoals die of men in één hemd mag bidden, wat iemand moet doen die onvoldoende kleren heeft om alles te bedekken, of het voldoende is de riskante plekken alleen maar even dicht te knopen, en of de *ṣalâh* ongeldig wordt als er maar even iets mis is gegaan, en zo nee wat dan de criteria zijn (sommige geleerden geven de oplossing dat ongeldigheid pas optreedt als er meer dan een kwart van de verboden zone zichtbaar is geworden). Overigens is er natuurlijk ook casuïstiek over die zone zelf. Zijn de navel en de knieën zelf wel of niet *'awrah*? Volgens de Hanafitische school horen de knieën wel en de navel er niet toe, volgens de Shafi'itische school horen noch knieën noch navel tot de *'awrah* ¹². En zo kan men nog enige tijd doorgaan.

De voorschriften voor de kleding tijdens de *ṣalâh* worden meestal zonder toelichting of wijziging beschouwd als algemene voorschriften die ook

¹¹ Voor kleuren zie Wensinck, *Handbook*, s.v. clothes; Ibn Qudâmah, *Mughnî*, I, pp. 341-342, Ibn 'Abdîn, *Hâshiyah*, V, p. 236.

¹² al-Fiqh 'alâ 'l-madhâhib al-arba'ah, I, pp. 138-139.

daarbuiten geldig zijn. Dat wil dus zeggen dat wat volwassen mannen betreft de *'awrah* nooit zichtbaar mag worden, ook niet in het gezelschap van andere mannen. In de verschillende scholen wordt hier over de details van deze voorschriften verschillend gedacht maar het minimum dat geëist wordt is steeds kledij die die zone bedekt houdt. Sommige geleerden gaan nog verder en bepalen dat een man zelfs niet naar zijn eigen *'awrah* mag kijken behalve ingeval van noodzaak¹³. Als hij het wel doet geldt het als afkeurenswaard (*makrûh*). Die kledingvoorschriften gaan dus vrij ver. Immers, zij gelden niet alleen tijdens de gebeden maar overal en ten alle tijde, zelfs bij een bezoek aan het zwembad, gemengd of niet, of bij sportwedstrijden. Dat verklaart ook waarom sommige Moslimse voetballers geen normale korte broek dragen, maar een die juist over de knieën reikt.

Voor vrouwen gaat de verplichte zedigheid in de kleding nog verder. Ook voor haar geldt het voorschrift dat tijdens het gebed de *'awrah* niet zichtbaar mag worden maar haar verboden zone is veel groter. Meestal wordt aangenomen dat die het gehele lichaam omvat met uitzondering van het gezicht en de handen (en soms de voeten). Ook voor haar is dit voorschrift ook geldig buiten het gebed en ook in haar geval zijn er kleine verschillen tussen de scholen en zijn sommige scholen nog strenger. Bij de Hanbalieten bijvoorbeeld mogen ook de handen van de vrouw niet zichtbaar worden¹⁴.

De voorschriften gelden echter niet voor slavinnen die in de rechtsboeken in dit opzicht vrijwel gelijk gesteld worden met mannen, wat dus wil zeggen dat haar *'awrah* alleen het gedeelte van het lichaam tussen navel en knieën omvat¹⁵. Paradoxaalwijze zou men dus kunnen zeggen dat slavinnen in de Islamitische wereld meer geëmancipeerd waren dan vrije vrouwen. We zullen dan ook bij de bespreking van de desbetreffende Koranverzen nog zien dat daaruit blijkt dat de voorschriften aanvankelijk, althans gedeeltelijk, bedoeld waren om vrije vrouwen te onderscheiden van de slavinnen, die blijkbaar met weinig respect behandeld werden.

Verder moet men bedenken dat de voorschriften in de rechtsboeken weliswaar in de hoofdstukken betreffende het gebed behandeld worden maar dat vrouwen eigenlijk alleen nog maar in privé en niet meer in het openbaar bidden. Blijkens de overlevering was dat vroeger anders. In de traditieboeken wordt bijvoorbeeld vermeld dat tijdens het leven van de Profeet de vrouwen het eerst plachten op te staan en te vertrekken, om onnodig contact tussen de seksen bij het geschuifel naar de uitgang te

¹³ lb., p. 139.

¹⁴ lb., p. 138.

¹⁵ Slavinnen *mogen* zich zelfs niet sluieren, bijv. al-Sarakhsî, *al-Mabsûṭ*, I, p. 151.

voorkomen¹⁶. Dat veronderstelt dus dat vrouwen toen gemeenschappelijke gebeden bijwoonden, wat nu niet meer gebruikelijk is.

Wat het voorgeschreven gemeenschappelijk gebed op Vrijdag betreft verklaren de rechtsboeken vrijwel unaniem dat vrouwen, slaven, kinderen en nog enkele andere categorieën, niet verplicht zijn dit bij te wonen¹⁷.

De regels voor de vrouwen worden intussen in zoverre verzacht dat de strikt verboden zone - in haar geval dus alles behalve het gezicht en de handen - alleen geldt in het openbaar en tijdens het gebed. In het verkeer tussen vrouwen onderling geldt dezelfde verboden zone als bij mannen onderling: vrouwen mogen van elkaar alleen niet zien wat tussen navel en knieën ligt, en moeten zich dus zo kleden dat dit niet gebeurt. Die zelfde vrijheid - als dit in dit verband niet een te mooi woord is - bestaat bij het verkeer met nauwe verwanten (bloedverwanten en zoogverwanten). Dat betekent dus dat zij binnen het gezin zich vrijer kunnen bewegen. De kring van verwanten waarbinnen dit vrijere verkeer mogelijk is is die van de *maḥārim*, de "verboden" verwanten, van een graad van verwantschap waarbij huwelijk verboden is, namelijk tussen ouders en kinderen, broers en zusters, ooms en tantes, en neven en nichten (oomzeggers en -zegsters). Ook hier geldt uiteraard weer dat de regelingen in de verschillende rechtsscholen niet helemaal identiek zijn. Sommigen zijn strenger: bij de Malikiten bijvoorbeeld mag de vrouw in het verkeer met mannelijke "verboden" verwanten alleen haar gezicht, nek, hoofd, handen en voeten tonen¹⁸.

Tenslotte is er op dit punt de merkwaardige ontwikkeling geweest dat deze toch al vrij strenge voorschriften voor de vrouwelijke kleding in de praktijk nog aanzienlijk zijn verscherpt. Zoveen bleek al dat vrouwen niet deelnemen aan gemeenschappelijke *ṣalāh's* hoewel dit tijdens het leven van de Profeet Mohammed nog wel het geval was. Maar de positie van de vrouw is in de volgende generaties weer slechter geworden doordat het weldra voorschrift werd dat vrouwen zich buitenshuis geheel moesten sluieren. Die totale sluiering, die wel *ḥiḡāb* genoemd wordt, berust niet op een Koranisch voorschrift - over de Koran-verzen op dit punt straks meer - en evenmin op een duidelijke in de rechtsboeken geformuleerde regel, al zijn de rechtsboeken zoals bleek niet even streng.

Het is vooral tegen die totale sluiering dat de feministische beweging zich in veel landen met succes heeft gericht. De bekende voorvechter van de rechten van de vrouw in Egypte, Qāsim Amīn, wees er dan ook in zijn geruchtmakende boek *De Bevrijding van de Vrouw (Taḥrīr al-mar'ah,*

16 Ibn Qudāmah, *al-Mughnī*, I, p. 328; al-Kāṣānī, *al-Badā'ī*, I, p. 259.

17 al-Kāṣānī, *al-Badā'ī*, I, p. 258.

18 al-Fiqh 'alā 'l-madhāhib al-arba'ah, I, p. 141.

1899) al op dat de praktijk aan het einde van de negentiende eeuw in Egypte en elders in de wereld van de Islam niet in overeenstemming was met de voorschriften van de rechtsboeken en hij had, zoals we hebben gezien, gelijk. Toch veroorzaakte dit boek toen een groot schandaal, kennelijk omdat hiermee een taboe werd doorbroken¹⁹. Qāsim Amīn's ideeën werden overgenomen door de Egyptische Vrouwenbeweging die in 1923 werd opgericht. In 1919 hadden Egyptische vrouwen nog gesluierd deelgenomen aan de nationalistische demonstraties tegen de Engelse bezetting, maar in 1923 wierpen de voorzitter van de Egyptische Feministische Unie en haar twee medegedelegeerden bij de terugkeer van een feministisch congres in Italië haar sluiers plechtig in zee²⁰. Sindsdien is de totale sluiering in Egypte - die trouwens nooit in alle lagen van de bevolking consequent was toegepast - verdwenen.

Snouck Hurgronje wees er in een artikel getiteld "Twee populaire dwalingen verbeterd" (1886) al op dat de totale sluiering bovendien in strijd was met de voorschriften van de Wet betreffende de kleding tijdens de bedevaart²¹. Hiervoor zijn in de Islamitische Wet bijzondere regels ontwikkeld waarvan vooral die voor de mannen zeer opvallend zijn. Zoals bekend moet iedere Moslim die het zich kan permitteren eens in zijn leven een bedevaart naar Mekka maken waar bepaalde rituelen in de stad en omgeving worden uitgevoerd. De pelgrim moet nu vóór hij het heilige grondgebied van stad en omgeving betreedt de gewijde staat, *iḥrām*, aannemen - iets wat de pelgrims die per vliegtuig komen al vóór het vertrek doen. Die gewijde staat houdt voor mannen onder meer in dat zij hun lichamen bedekken met twee witte lappen, die ongenaaid moeten zijn, één om de lendenen geslagen (de *izār*) en één om de schouder (de *ridā*). Hoofd en handen moeten onbedekt blijven, en aan de voeten draagt de pelgrim sandalen die van boven open zijn. Het zijn duidelijk voorschriften van ascetische aard. Juist die eenvoudige voor iedereen dezelfde kleren schijnen het gevoel van broederschap dat volgens mijn Moslimse vrienden die ter bedevaart zijn geweest ontstaat sterk te stimuleren. Het merkwaardige nu van de voorschriften voor de vrouw is dat zij tijdens de bedevaart in de gewijde staat haar gezicht en handen niet *mag* bedekken. Hier is dus die totale sluiering niet alleen niet verplicht maar zelfs verboden, al mag de vrouw wel haar hoofd van boven bedekken. Dus, zeggen sommige geleerden, de gehele vrouw kan niet 'awrah zijn, want anders had de Profeet haar niet verboden haar gezicht en handen tijdens de bedevaart, het hoogtepunt van het religieuze leven in de Islam, te bedekken²².

19 Qāsim Amīn, *Taḥrīr al-mar'ah*, Cairo 1316-1899, pp. 53-92.

20 J. Brugman, *De feministische Beweging in Egypte*, in: Theologie en Praktijk 13 (1953), nr. 1, p. 18.

21 Gepubliceerd in: *Verspreide Geschriften I*, pp. 295-317.

22 Ibn Qudāmah, *Mughnī*, I, p. 349.

Maar ook hier was, om het op een paradoxale manier te zeggen, de natuur sterker dan de leer. Dat vrouwen zich op die manier in de menigte zouden vertonen bleek vele gelovigen te veel. Snouck schrijft dan ook dat er een list (*hîlah*; er komen in de rechtsliteratuur meer van die "listen" voor) was bedacht om vrouwen toch haar gezicht te laten bedekken²³. De vrouwen deden namelijk een groot, soms van palmladeren gevlochten masker voor, dat op enkele centimeters afstand van haar gezicht hing. Daardoor "bedekte" het niet letterlijk het gezicht maar maakte het wel voor buitenstaanders onzichtbaar. Ook hier dus weer een aanscherping van de voorschriften van de Wet omdat dat onbedekte gezicht en die onbedekte handen blijkbaar als zo in strijd met de heersende opvatting over fatsoen en zedigheid werden ondervonden dat de stringente regels van de Wet werden omzeild.

Moslims zeggen vaak dat de kledingvoorschriften van hun religie zijn gebaseerd op de Koran. Maar het is een algemene misvatting - die moeilijk uit te roeien schijnt te zijn - dat het Islamitische recht "het recht van de Koran" is. Wie wil weten wat de Wet op een bepaald punt voorschrijft doet er beter aan niet de Koran op te slaan maar de rechtsboeken ter hand te nemen, die de bron vormen voor dit recht. Men zal dan ook in de vonnissen van Moslimse rechtbanken waar dit recht nog wordt toegepast slechts zelden de Koran rechtstreeks geciteerd vinden, maar wel altijd de meest gezaghebbende rechtsliteratuur van de school die in die rechtbanken wordt toegepast. De Wet is wel *gebaseerd* op Koran en Traditie (de uitspraken en handelingen van de Profeet) maar wijkt er soms van af. Om een voorbeeld te geven: Aan het begin van de 24ste *Sûrah* lezen wij: "(2) De overspelige vrouw en de overspelige man, geselt een ieder hunner met honderd stokslagen.". Ik ga nu even voorbij aan het feit dat in *Sûrah* 4, 15 van de Koran staat dat vrouwen die "zedeloosheid bedrijven" (vertaling Kramers, *Ar. al-fâhîshah*) werden gevangene gezet. Dit vers is volgens de geleerden buiten werking gesteld door het vers van de 24ste *Sûrah*. Maar volgens vrijwel alle rechtsscholen worden gehuwden die overspel plegen ter dood gebracht door steniging. Ik laat nu even in het midden hoe de geleerden deze afwijking beredeneren, maar het voorbeeld toont aan dat om het recht van de Islam te leren kennen het riskant kan zijn om zich alleen op de Koran te verlaten.

Vaak lijken zelfs Moslims zich daar nauwelijks van bewust te zijn. Dat heb ik indirect ervaren toen mij eens door het gemeentebestuur van Alphen werd gevraagd of het waar was dat, zoals enkele Marokkanen in deze gemeente hadden beweerd, het voorschrift van hoofddoekjes voor Moslimse vrouwen en meisjes was gebaseerd op de Koran, en dat hun dochters daarom die doekjes in de klas niet af mochten doen. Het

²³ Verspreide Geschriften, I, p. 308.

antwoord daarop was natuurlijk gemakkelijk want hoofddoekjes komen in de Koran niet voor. Het voorschrift om alles te bedekken behalve gezicht en handen is, zoals we gezien hebben, gebaseerd op de latere uitleg van de rechtsgeleerden, die zich daarbij beroepen niet alleen op de Koran maar ook op andere rechtsbronnen. En, zoals we ook gezien hebben, kan het resultaat wel eens veraf liggen van wat in de Koran staat. De Marokkanen schijnen overigens geantwoord te hebben dat die Professor uit Leiden nog meer kon vertellen maar dat zij beter wisten wat er in hun eigen Koran stond.

In ons land is uit die hoofddoekjes-affaire van Alphen niet veel gekomen. In Frankrijk echter heeft een soortgelijke affaire - het ging hier om drie Moslimse meisjes in een lyceum van Creil die hun hoofddoekjes niet af wilden doen in de klas - geleid tot een geruchtmakende affaire die de "crise des foulards" is gaan heten. Dat het in Frankrijk tot een crisis kwam kwam natuurlijk door de gevoelige verhouding tussen Kerk en staat in dat land. De rector van het lyceum nam de zaak ernstig op omdat hij het laïcistisch karakter van zijn school door het vertoon van godsdienstige kledij aangetast voelde. In Frankrijk is de verhouding tussen openbaar en bijzonder (godsdienstig) onderwijs echter minder ontspannen dan bij ons.

Maar omdat het mij om meer lijkt te gaan dan om hoofddoekjes voor Moslimse meisjes en zelfs meer dan om de vraag wat op een openbare school mag en niet mag, maar meer om de grenzen van de tolerantie, lijkt het mij nuttig hier nog eens twee Koranverzen, die kennelijk voor het gevoel van de Moslims de basis zijn van de kledingvoorschriften, te bespreken.

De ene tekst is *Sûrah* 33, 59. In een context van vermaningen aan de gelovigen hoe zich te gedragen tegenover de Profeet en diens vrouwen staat daar (vertaling van Kramers):

"O profeet, zegt tot uw echtgenoten en Uw dochters en de vrouwen der gelovigen dat zij iets van hare omslagdoeken over zich laten hangen; dat bevordert dat zij gekend worden, zodat haar geen overlast wordt aangedaan. En Allah is vergevend en erbarmend".

Het merkwaardige hier is dat de vrouwen - in de eerste plaats de vrouwen en dochters van de Profeet, maar ook de vrouwen van de gelovigen - die "omslagdoeken" over zich moeten laten hangen omdat zij daardoor "gekend worden". Nu staat er in het Arabisch dat zij haar "*gilbâbs*" moeten "aantrekken". Dat zijn niet zozeer "omslagdoeken" als wel "ruime gewaden" en die moeten niet hangen maar aangetrokken worden (in het Arabisch staat er letterlijk "dichtbij gebracht worden"). Maar het gaat duidelijk om dat "gekend" worden. Volgens de Arabische commentatoren wordt bedoeld dat daardoor de vrije vrouwen zich konden

en moesten onderscheiden van slavinnen. Een van die commentatoren, Ibn Kathîr, die zoals ik zelf heb kunnen constateren nog veel gezag geniet, schrijft dat vrije vrouwen in die tijd wel eens werden lastig gevallen door jongelieden, die ze voor slavinnen hielden en zich allerlei vrijpostigheden veroorloofden. De vrije vrouwen moesten zich daarom zichtbaar onderscheiden van de minder ruim geklede slavinnen. Snouck Hurgronje citeert een andere, eveneens beroemde commentator, al-Baydâwî, die mededeelt dat vrije vrouwen hiermee de opdracht kregen zich met die *gilbâbs* goed te bedekken wanneer zij voor haar behoefte naar buiten gingen²⁴.

Ibn Kathîr tekent overigens aan dat vrouwen hiermee voorgeschreven werd ook hun gezicht te bedekken wat er duidelijk niet staat en weer zo'n latere verscherping van een voorschrift is zoals we er al meer hebben gezien. In ieder geval echter betreft het hier eigenlijk niet een algemeen kledingvoorschrift maar meer een aansporing zich anders en zediger te kleden dan slavinnen.

Belangrijker maar ook onduidelijker is de andere in dit verband aangehaalde Koranplaats, S. 24, 31:

"En zeg tot de gelovige vrouwen, dat zij haar blikken neerslaan en haar eerbaarheden wél bezwaren en dat zij haar tooi niet tonen. Tenzij wat daarvan zichtbaar is, en laten zij haar sluiers over haar boezem slaan en haar tooi niet tonen, tenzij aan haar echtgenoten of haar vaders of de vaders harer echtgenoten, of haar zoons of de zoons harer echtgenoten, of haar broeders of de zoons harer broeders en de zoons harer zusters, of haar vrouwen of wat haar rechterhanden bezitten [dit zijn de slaven, JB] of de mannelijke bedienden, die vrij zijn van aandrift, of de kinderen die niet opmerkzaam zijn op de blootheden der vrouwen; en laten zij niet met haar voeten stampen, opdat kenbaar wordt wat zij van haar tooi verborgen houden. En wendt u allen in berouwvolle inkeer tot Allah o gelovigen, opdat gij wél moogt varen".

Hier wordt de Profeet opgedragen de gelovige vrouwen te instrueren haar "eerbaarheden" - het Arabische woord is *furûg*, dat schaamdelen betekent - te bewaren en haar "tooi" niet te tonen behalve, zo wordt er op raadselachtige wijze aan toegevoegd, "wat daarvan zichtbaar is". Dit klinkt weinig logisch en sommige commentatoren hebben de uitleg gevonden dat er hiermee bedoeld worden de sieraden maar verderop kan datzelfde woord onmogelijk sieraden betekenen. Volgens een andere commentaar, de bekende *Galalayn*, betekent het hier "gezicht en handen", maar dat is een te gemakkelijke interpretatie van de tekst in het licht van de latere bepalingen van de Wet. Het belangrijkste voor de kledingvoorschriften in dit vers is echter de opdracht aan de vrouwen om

24 Ib., p. 310.

"haar sluiers over haar boezems te slaan". De vertaling van Kramers van deze passage is niet helemaal correct want "sluier" is een ietwat ongelukkige vertaling van *khimâr*, een grote lap. "Boezem" is al evenmin geslaagd voor *gayb*, dat in het klassiek Arabisch "halsopening" betekent. Kennelijk was het de bedoeling om een te gewaagd décolleté te vermijden. De zoeven genoemde Ibn Kathîr zegt overigens in zijn commentaar op deze passage dat oudtijds die openingen zeer wijd waren, en dat het woord bovendien ook wel gebruikt werd voor *şadr*, borst. Duidelijk is het allemaal niet maar we zijn wel vrij ver verwijderd van het hoofddoekje, waarbij de haren zorgvuldig worden verstopt en het doekje tot aan de kin opgetrokken. De rest van het vers bevat een gedetailleerde opsomming van de verwanten aan wie de "tooi" - nog steeds is niet duidelijk wat dat precies is - wel getoond mag worden, in het algemeen dus die verwanten met welke het huwelijk uitgesloten is.

Wat ook de Koranische basis van de kledingvoorschriften in de Wet is, ze worden over het algemeen op vrij liberale wijze toegepast. Wie in grote Moslimse steden rondloopt ziet zeer veel Moslimse vrouwen, die zich in uiterlijke kledij weinig onderscheiden van Europese vrouwen, al ziet men in Cairo bijvoorbeeld nu meer dan twintig jaar geleden vrouwen met de strakke hoofddoekjes. Aan de andere kant zijn minirokjes en andere "uitdagende" kledingstukken er nog uitzondering. Er is geen reden om aan te nemen dat al die moderne Moslimse vrouwen daarmee het gevoel hebben de Islam te hebben verlaten, evenmin als die duizenden Egyptenaren die in een normale zwembroek, die niet tot de knieën reikt, baden dat gevoel hebben. Weinig Christenen kennen waarschijnlijk de passage in de 1ste Korinthe-brief waar de Apostel schrijft "een iedere vrouw die bidt of profeteert met ongedekten hoofd, ontteert haar eigen hoofd, want het is hetzelfde als haar het haar afgesneden was" (1 Korinthiërs 11). Maar als zij die kennen zullen toch veel Christelijke vrouwen niet het gevoel hebben iets onbehoorlijks te doen als zij bidden zonder het hoofd te bedekken of dat ze dan eigenlijk kaal zijn.

Zoals zo vaak bij beschouwingen over de Islam in de moderne tijd blijkt ook hier het onderwerp van de positie van de vrouw in de Islam niet te vermijden te zijn. Die positie lijkt mij dan ook inderdaad het belangrijkste probleem bij de integratie van Moslims in onze moderne Nederlandse maatschappij te zijn en ik denk dat die integratie moet beginnen met zich zo nauwkeurige mogelijk rekenschap te geven van de inhoud van de godsdienst van de 300.000 Moslims die nu in Nederland wonen.

Wat mij ook telkens weer blijkt bij gesprekken over de moderne Islam is de grote aarzeling van de moderne Moslims om zich bij de interpretatie van hun heilige teksten, in de eerste plaats de Koran, de vrijheden te veroorloven die, zoals we zagen, de vroege rechtsgeleerden wel namen,

helaas niet altijd in liberale richting. De heilige teksten, vooral de Koran - want er is wel enige critiek van sommige overleveringen over de Profeet mogelijk - gelden nog steeds als letterlijk waar en iedere poging om die teksten meer als metaphoren voor een diepere godsdienstige waarheid te beschouwen wordt onmiddellijk als ongelooft bestempeld. Onze Bijbel begint met een vrij gedetailleerd verhaal over de schepping van de wereld in zeven dagen. Toch geloven maar weinig Christenen in de letterlijke waarheid van dat verhaal. Een dergelijke houding ten aanzien van de Koran in de Moslimse landen lijkt voorlopig uitgesloten. De Koran is daar letterlijk waar en aan een herinterpretatie van de heilige tekst zoals in het Christendom in de 19e en 20ste eeuwen heeft plaats gehad is de Islamitische wereld kennelijk niet toe.

Wat tenslotte telkens weer opvalt is de bezetenheid met seks en erotiek in de Islam zoals hij in praktijk wordt gebracht. Al het erotische moet kennelijk zo grondig mogelijk worden afgeschermd. Die ouders in Alphen wilden niet alleen hun dochters hoofddoekjes meegeven naar school maar ze ook beschermen tegen de gymnastieklessen die naar hun smaak veel te lang gemengd bleven. Ook de biologielessen vonden geen genade in hun ogen, waar over voortplanting werd gepraat aan de hand van "vieze" platen.

De Iraanse ambassadeur wilde Hare Majesteit geen hand geven, alsof seks en erotiek bij zo'n audiëntie niet even buiten beschouwing konden blijven. Het Christendom heeft ook heel lang gelaboreerd aan seks en erotiek. Het is wat dat betreft nog niet helemaal uit de problemen, maar de Islam lijdt er nog steeds hevig aan.

Volgens de zeer oude en gezaghebbende traditieverzameling van de rechtsgeleerde Mâlik heeft de Profeet Mohammed eens gezegd "Iedere godsdienst heeft zijn eigen ethos; de ethos van de Islam is de schaamte" (likull dîn khuluq wakhuluq al-Islâm al ḥayâ')²⁵. Dat is kort en krachtig geformuleerd en helaas nog steeds van kracht.

---

²⁵ Mâlik, *Muwaṭṭa'*, ed. Muḥ. Fu'âd 'Abd al-Bâqî, p. 905.